

ROZUM A DEJINY

M. BUHR, Vernunft — Mensch — Geschichte. Akademie-Verlag, Berlin 1977, 270 s.

Je známe, že marxistická koncepcia dejín filozofie odmieta čisto imanentný výklad vývoja filozofických systémov a poukazuje na spätosť ideí so spoločenským pohybom doby, ktorá ich zrodila. Rovnako je však známe i to, že z toho miesta nevychádza iba jediná cesta. Akoby sa tu potvrdzovala téza o pluralite podôb všeobecná. Niektorí autori sa uspokojujú so všeobecnou charakteristikou obdobia, do ktorého je ten-ktorý filozof začlenený, iní zase mechanicky a bezprostredne odvodzujú názory filozofov zo sociálno-ekonomickej situácie a popierajú akúkoľvek návaznosť medzi nimi. Ak napriek tomu môžeme konštatovať, že pomocou marxistickej metodológie dejínno-filozofického výskumu boli dosiahnuté mnohé pozoruhodné výsledky, je to zásluha tých bádateľov, ktorým dôsledné uplatnenie všeobecnej direktívy, požadujúcej preniknúť za imanenciu filozofického textu k základným sociálnym tendenciám, nebráni rešpektovať osobitosti poznávaného diela, a v rukách ktorých sa táto direktíva stáva účinným nástrojom vedeckej analýzy. Keď u nás pred tromi rokmi vyšiel preklad práce M. Buhr *K dejinám klasickej buržoáznej filozofie*, mohli sme sa presvedčiť, že vďaka viacerým objavným výskumom medzi nich patrí aj tento popredný nemecký filozof. Teraz v NDR vydali dvanásť štúdií k vývinu dejín klasickej buržoáznej filozofie pod názvom *Rozum—človek—dejiny*.

Máme tu pred sebou rôzne veľké fragmenty z panorámy vývoja klasickej

filozofie od jej prvých, ešte stredovekým myslením poznačených náznakov, až po jej vyvrcholenie v dielach veľkých nemeckých filozofov. Vo všetkých nájdeme dôsledné uplatňovanie princípu, ktorý Buhr na konci kapitoly o Fichtem formuluje takto: „Organom skutočnej dejínno-filozofickej spisby nie je psychológia, ale dejiny.“ [s. 178]

Buhr vždy idey a teórie konfrontuje s celkovou tendenciou dejinného vývoja a konkrétnou spoločenskou situáciou. Preto o klasickej filozofii uvažuje ako o klasickej buržoáznej filozofii, v čom sa zračí metodologický prístup, ktorého výsledkom je obraz diferencovanej jednoty. Jednota je daná tým, že klasickej buržoáznej filozofia ako výraz svetonázoru triedy, ktorá prežíva progresívnu fázu svojho dejinného účinkovania, je vo všetkých rozmanitých podobách integrovaná základným problémom, ktorým je problém racionálnej nadvlády nad prírodou a spoločnosťou. Spôsob riešenia tohto problému u jednotlivých mysliteľov závisel „od stavu rozvoja a etablovania buržoáznej spoločnosti v rozličných európskych krajinách a od zrelosti tých buržoáznych vrstiev, ktorých tlmočníkmi v tom-ktorom období boli.“ (s. 65) Táto koncepcia implikuje popretie názoru, že filozofické systémy na seba bezprostredne nadväzujú a vytvárajú jedinú vývojovú líniu kladenú a riešenú problémov. Neznamená však popretie každej nadväznosti, veď potreby, predstavy a ilúzie určené spoločenským a ekonomickým postavením buržoázie

v danej krajine filozofii vyjadrujú tým spôsobom, že preberajú a kriticky prehodnocujú dedičstvo po svojich predchodcoch.

Dá sa povedať, že jednotlivé štúdie tejto práce zachytávajú podoby, ktorými vo vývoji klasickej buržoáznej filozofie prešla téma rozumu. Štyri z týchto štúdií (Historické miesto filozofie Francisa Bacona, Myšlienkový vklad klasickej nemeckej buržoáznej filozofie, Prechod od feudálnej k buržoáznej spoločnosti a filozofii Fichte a Hegla, K Heglovej filozofii dejín a jej prekonaniu Marxom, Engelsom a Leninom) už — až na niektoré úpravy — poznáme z knihy *K dejinám klasickej buržoáznej filozofie*. Zamerajme sa teda na tie ostatné.

V prvej štúdií Buhr posudzuje funkciu nominalizmu pri prechode od feudálneho k buržoáznemu svetonázoru. Nominalistické riešenie problému univerzálií hodnotí ako popretie nárokov katolíckej cirkvi a ako útok proti teologicko-idealistickému svetonázoru. V nominalistickom vyzdvihovaní jednotlivého a zvláštneho sa ohlasuje nové chápanie človeka, ktoré sa postupne uplatňuje vo vedeckom skúmaní i v umení a nový obraz človeka prináša so sebou aj zmenené chápanie prírody. Tým nominalizmus pripravil pôdu pre buržoázny svetonázor, ktorý sa sústreďuje na pozemskú aktivitu človeka. Nakoniec sa Buhr obracia k vplyvu, ktorý mal nominalizmus na empirizmus.

Jeden z filozofických zdrojov klasickeho buržoázneho myslenia nachádza Buhr aj vo filozofii Mikuláša Kuzanského, ktorej je venovaná druhá štúdia. Buhr sa tu sústreďuje na výklad princípu coincidentia oppositorum, pričom na jednej strane upozorňuje na jeho dialektickú povahu, na druhej však presvedčivo oponuje názorom tých filozofov, ktorí nevidia podstatné

rozdiely medzi Kuzanským a Heglom, ich dialektiky identifikujú a zhodu medzi nimi pripisujú spoločnému nemeckému zdroju ich myslenia. V ďalších častiach tejto štúdie nájdeme úvahy o tom, ako Kuzanského myšlienka o jednote protikladov súvisí s pantheistickým zameraním jeho filozofie, s jeho kozmologickými predstavami i s jeho teóriou poznania, kde (ako je známe) prišiel s rozlíšením medzi intelektom a rozumom.

Stať o Leibnizovi je zložená iba z niekoľkých poznámok, tie sú však pre štúdium filozofie tohto univerzálneho mysliteľa veľmi zaujímavé, pretože stanoviská, ktoré sú v nich vyslovené, upozorňujú na nové možnosti jej interpretácie. Buhr predovšetkým nesúhlasí s tým prístupom k Leibnizovej filozofii, pri ktorom sú jeho jednotlivé myšlienky, náčrty nového stavania problémov a aforizmy povyšované na systém, kým jeho skutočná zásluha, založenie filozofického vývoja, ktorý cez Kanta, Fichte a Schellinga viedol až k Heglovi a Feuerbachovi, zostáva nepovšimnutá. Pokiaľ ide o skutočnosť, že Leibniz svoje myšlienky často formuloval pomocou pojmov a kategórií, ktoré prevzal z arzenálu starovekej a stredovekej filozofie, Buhr upozorňuje, že ak si všímame len to, že tým vniklo do jeho filozofie mnoho nejasností, keďže stará, s filozofickou tradíciou zviazaná forma nezostala bez vplyvu na obsah, uniká nám druhá stránka vecí, totiž že tieto pojmy súčasne stimulovali jeho filozofické myslenie. Konštatuje, že keby Leibniz kráčal inou cestou, bolo by jeho myslenie chudobnejšie o mnohé plodné idey. Tretia pripomienka sa obracia k tomu, že Leibniz vždy rozlišoval medzi metodológiou filozofie a jednotlivých vied. Tu sa ukazuje veľkosť Leibnizovho génia, píše Buhr a opiera toto tvrdenie o chápanie filozofie, podľa ktorého „Filozofia je

vždy zameraná na totalitu, ktorej základným určením je historický proces“. (s. 39) Aj keď sa mi zdá problematickým, či práve v hierarchickom rozlišovaní špecifik špeciálno-vedeckej a metafyzickej oblasti spočíva vlastná veľkosť Leibnizovho génia (v tom prípade by sme museli uznávať všetkých metafyzikov), jednako je nesporné, že Leibniz ho skutočne robil a že odstup, ktorý pri svojich metafyzických úvahách zaujímal voči výsledkom a metódam prírodovedeckých a matematických výskumov, ho priviedol k viacerým objavným myšlienkam, ktoré, ako to Buhr ukazuje na príklade idey predurčenej harmónie, napriek svojmu idealistickému charakteru prezrádzajú zárodoky dialektických koncepcií.

Zvláštnu pozornosť si zaslúžia dve state venované Kantovi. V prvej Buhr rozoberá Kantove diela až do roku 1768, druhá, nazvaná Filozofické vyhlásenie nezávislosti človeka: Immanuel Kant, je venovaná analýze Kantovho kriticismu a jeho spoločensko-historických predpokladov a je to vlastne časť práce *Nárok rozumu*, ktorú napísal spolu s G. Irrlitzom. Buhrov prístup ku Kantovi vychádza z Marxovej myšlienky, že Kantova filozofia je nemeckou teóriou Francúzskej revolúcie. Premieta sa to v zdôrazňovaní impulzov prichádzajúcich z praktickej filozofie. Už na konci prvej state, v ktorej sleduje Kantov vývoj od kozmogonických objavov až po odhalenie gnozeologickej problematiky, vychádzajúc z jednej Kantovej poznámky o Rousseauovi, Buhr hovorí o primáte praktického rozumu, ktorý sa pre Kantovu filozofiu neskôr stane určujúcim. V druhej štúdii vymedzuje najskôr ako základný problém Kantovej filozofie problém vytvoríť popri objektívnej zákonitosti a nevyhnutnosti, ktorá panuje v prírode, priestor pre slobodu ľudského konania. Prav-

daže, Kant tento problém pochopil a sformuloval na základe prevzatého myšlienkového odkazu, avšak jeho snaha zjednotiť tieto momenty vychádza zo spoločenskej situácie, je to filozofické zdôvodňovanie politickej a ekonomickej aktivity progresívnej buržoázie vo feudálno-absolutistickej spoločnosti. Táto interpretácia kriticismu znamená odmietnutie názoru, že Kantova filozofia sa zrodila z úsilia o syntézu racionalizmu a empirizmu, že je predčvšetkým pokusom o prekonanie nedostatkov a jednostrannosti týchto učení. V pozadí Kantovej formulácie gnozeologického problému stojí otázka, „ačo je v podmienkach buržoázno-kapitalistického poriadku možná racionálna nadvláda človeka nad prírodou a spoločnosťou“. (s. 81) Ďalej to znamená odmietnutie názoru, ktorý sa zdanlivo opiera o vlastnú postupnosť Kantovho myslenia, že totiž jeho praktická filozofia vyplýva z dôsledkov, ku ktorým dospela teoretická. V skutočnosti je to naopak, tvrdí Buhr, praktická filozofia, riešenie morálnych problémov má rozhodujúci vplyv na postavenie a spôsob riešenia problémov poznania.

Možno povedať, že Buhrovo netradičné chápanie Kantovej filozofie vo svojom celku vyznieva presvedčivo, a to i napriek tomu, že jeho pokus vysvetliť Kantovo tvrdenie o nepoznatelnosti veci osebe ako gnozeologické vyjadrenie skutočnosti, že kapitalistická spoločnosť v dôsledku nevyhnutných kríz nie je racionálne zvládnuteľná (s. 89—90), vyvoláva pochybnosti. Ako však ukazujú iné výsledky, naznačený postup skúmania je efektívny a určite v sebe skrýva ešte ďalšie možnosti.

Už dlhšiu dobu sa M. Buhr zaoberá osobnosťou, činnosťou a dielom J. G. Fichteho. Robí to so znalosťou veci a so zvláštnym zánietením. Výsledok, ktorý by sa dal nazvať Príspevok k

oprave verejnej mienky o Fichtem, je v mnohom ohľade pozoruhodný. Pre filozofickú verejnú mienku je Fichteho filozofia záhadou, ktorú sa nezriedka pokúša „riešiť“ tým spôsobom, že o nej hovorí ako o úplnom nezmysle. S neporozumením sa tu stretávame oveľa častejšie ako pri iných filozofoch, konštatuje Buhr v stati nazvanej Dejiny a spoločnosť ako miesto potvrdenia človeka: Johann Gottlieb Fichte, a navrhuje novú cestu, nechce Fichteho vysvetľovať z dejín filozofie, ale z dejín. Dejiny, dejinné udalosti, ktoré na Fichteho vplyvali — to bola Francúzska revolúcia. V priebehu jej fáz sa formujú Fichteho názory, ktoré, ako to Buhr obšírne ukazuje, majú mnoho spoločného s názormi Robespiera a Babeufa. Jeho presvedčenie o aktívnej povahe a tvorivých schopnostiach človeka sa pretvára do podoby, ktorej už nevyhovovalo kantovské oddeľovanie subjektu a vecí osebe. Spolu s vecou osebe odpadáva aj orientácia na matematickú prírodovedu a do popredia sa dostáva problematika činu a povinnosti. Takto sa rodia predpoklady Vedoslovía, ktoré však nie je samostatným celkom, ale iba časťou celku, kde ho dopĺňajú ďalšie dva momenty: Prirodzené právo a Mravouka. V tomto komplexe sa ukazuje, že „Vedoslovie predstavuje formu teoretického spracovania historického procesu doby“. (s. 168) A táto forma bola vzhľadom na ideové východiská a spoločenské pomery nevyhnutná: „Z hľadiska dejín ideí mal Fichte sotva nejakú inú voľbu.“ (s. 172) Nie je to náhoda, že Buhr hovorí o nevyhnutnosti tam, kde všetky koncepcie dejín filozofie odhliadajúce od konkrétneho spoločenského pohybu zostávajú bezradné.

Kým u Fichteho nachádzame veľmi jasne vyjadrený jeho vzťah k historickému procesu a politickej realite, u Schellinga tento dôležitý moment

nemeckej klasickej buržoáznej filozofie odpadáva. V štúdií o Schellingovi (Vylúčenie filozofie z dejín a z politiky: Friedrich Wilhelm Joseph Schelling a vývoj klasickej nemeckej buržoáznej filozofie) to Buhr konštatuje už v nadpise a na základe tejto absencie spoločenskej motivácie potom vysvetľuje, prečo má Schelling podiel práve tak na vývoji nemeckej klasickej filozofie, ako na vytváraní reakčnej buržoázno-feudálnej ideológie nemeckého romantizmu. Na jednej strane stojí Schelling ako mysliteľ, ktorý z objektívno-idealistických pozícií pochopil dialektický charakter prírody, na druhej Schelling ako tvorca iracionalistickej teórie poznania. Z obidvoch momentov skladá Buhr obraz tohto mysliteľa a nakoniec poukazuje na tie jeho myšlienky, ktoré dodnes pôsobia inšpiratívne.

Posledná stať je o historickej sile materialistickej dialektiky. Sú to dve stručné, ale obsažné poznámky. V prvej z nich Buhr ukazuje, ako Hegel svojou koncepciou konečna vytvoril predpoklady pre chápanie skutočností ako zákonitého procesu. V druhej hovorí o tých hraniciach Heglovej filozofie, ktoré jej zabránili uskutočniť nárok rozumu a odkázali ju zostať nedôslednou, neúčinnou dialektikou. Vzápätí potom prechádza k objasneniu konzekvencií, vyplývajúcich z historického charakteru materialistickej dialektiky.

Aj keď všetky výsledky, ku ktorým sa Buhr pri svojich analýzach vývoja klasickej buržoáznej filozofie prepracoval, nemožno prijať úplne bez výhrad a pochybností, nič to nemení na skutočnosť, že na mnohých miestach prenikol veľmi hlboko. Vďaka tomu sa jeho prístup k dielam klasickej filozofie stáva závažným príspevkom do diskusie o charaktere marxistickej metodológie dejín filozofie.

Miroslav Marcelli